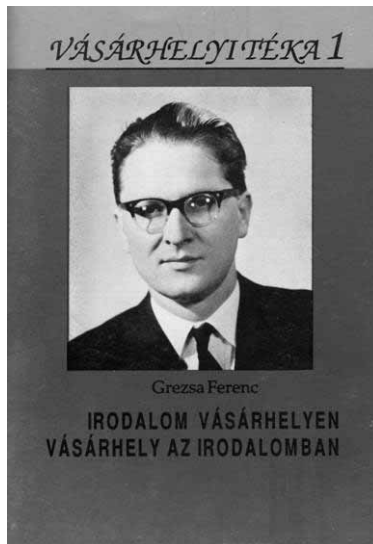

MÉNESI GÁBOR

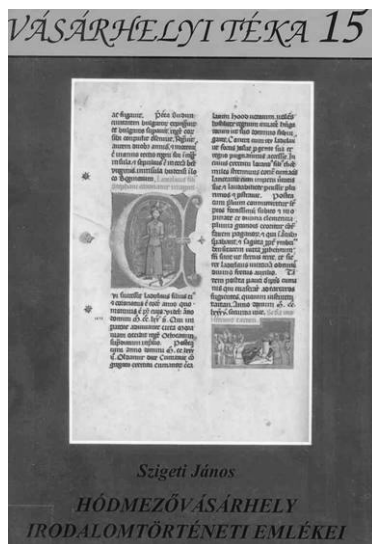
*Emelkedés és visszaesés*NÉHÁNY GONDOLAT A VÁSÁRHELYI IRODALOMRÓL
GREZSA FERENC ÉS SZIGETI JÁNOS KÖNYVE ÜRÜGYÉN

Önmagunk minél teljesebb megismeréséhez nélkülözhetetlen múltunk, gyökereink, kulturális örökségünk felfedezése. Mindez igaz a kisebb közösségek (így a régió, a kistérség, a város, az iskola, a család) esetében is. Erősítheti jelenbeli öntudatunkat, ha megismerjük annak a közösségnek a múltját, hagyományvilágát, amelyhez kötődünk. Természetesen ehhez nélkülözhetetlenek azok a források, amelyek elősegítik az ismeretszerzést. Vegyük most kezünkbe a Vásárhelyi téka sorozat két darabját, az elsőt és a tizenötödiket! Az egyik Grezsa Ferenc munkája, az *Irodalom Vásárhelyen, Vásárhely az irodalomban*, a másik Szigeti János könyve, a *Hódmezővásárhely irodalomtörténeti emlékei*. Két kiadvány, amely a helyi irodalom értékeit próbálja felmutatni. A rendszerváltás után a múlt felé érdeklődéssel forduló tekintet szembe találhatta magát azzal az űrrel, amely Hódmezővásárhely könyvkiadásában régóta tátongott. Hiányzott ugyanis egy olyan kiadványsorozat, amely a város szellemi értékeit kívánja számba venni, figyelmét egyaránt kiterjesztve az irodalomtudomány, a művelődéstörténet, a helytörténet és a néprajz területeire oly módon, hogy az egyes kötetekben termékenyen ötvöződjön a közérthető, olvasmányos hangvétel és a tudományos hitelesség. Ezt a feladatot ismerték fel azok a helytörténészek, akik 1993-ban útjára indították a Vásárhelyi tékát.

Korántsem lehet véletlen, hogy a sorozat éppen Grezsa könyvével indult, hiszen a helyi irodalomtörténet feldolgozása terén még erőteljesebben érezhettük az elmaradást. A téma iránt behatóbban érdeklődők ugyanis azt megelőzően nem vehettek a kezükbe átfogó igényű, monográfiászerű összefoglalást Hódmezővásárhely irodalomtörténetéről, ismereteiket szórványosan, különböző források segítségével gyűjthették össze. Ilyen fontos forrásnak tekinthetők a helyi folyóiratok, így például a *Vásárhelyi Szó*, amelynek egyes számaiból – ahogy azt könyvében Szigeti János is kiemeli –, elsősorban Sipka Sándor, Láng István, Péter László, Dömötör János és Tárkány Szűcs Ernő tanulmányainak köszönhetően, összeállítható a város irodalomtörté-

netének vázolata. Nem hagyhatjuk e tekintetben figyelmen kívül a Bethlen Gábor Gimnázium évkönyveit sem, már csak azért sem, mert az alma mater neves tanárai közül többen – így Láng István, Grezsa Ferenc, Földesi Ferenc, Imre Mihály – rendszeresen publikáltak a város irodalmát érintő kritikákat és tanulmányokat. Ha már a periodikák felsorolásába kezdünk, feltétlenül meg kell említenünk a *Vásárhelyi Tanulmányok* és a *Délsziget* köteteit, valamint a Szeremlei Társaság évkönyveit. A helyi irodalom képviselőinek megismeréséhez jó forrásként szolgál a *Hódmezővásárhelyi jelesei* című életrajzi kislexikon, valamint ennek javított és kiegészített folytatása, a *Jeles vásárhelyiek*, Kőszegfalvi Ferenc összeállításában, amely a Vásárhelyi téka sorozat második köteteként látott napvilágot. Ugyancsak jelentős a *Hódmezővásárhelyi életrajzi lexikon*, amely már az újabb kutatási eredményeket is felsorakoztatja. Ezen kívül természetesen haszonnal forgathatók lelkes helytörténészeink munkái (a különböző kiadványok, bibliográfiák, adattárak, cikkek, tanulmányok), amelyek közül itt három kötetet emelnék ki: a Kárász József-émlékkönyvet, „A megőrző megőrzése” című Németh László-bibliográfiát, valamint az „Én, József Attila, itt vagyok...!” című kiadványt, amely a költő vásárhelyi világára összpontosít.

Az általunk most kiemelt két irodalomtörténeti munka egyike sem felel meg a (kis)monográfia kritériumainak, de nem is ez volt a szándék, mindkét esetben inkább tanulmányokkal, közelítésekkel találkozhat az olvasó. Egyik szerző koncepciójában sem szerepel a teljességre törekvő igénye, ebben minden bizonnyal a szűkös terjedelmi lehetőségek is gátolták őket. A Szigeti-könyv szerkesztője, Máyer Jenő hangsúlyozza is előszavában, hogy a szerző „nem monográfiát írt. E munka műfaja inkább tanulmánygyűjtemény, ezáltal nem törekedhetett teljességre, nem is volt ez a szándéka. A szerteágazó és bonyolult téma egy-egy darabját járta körül.”

Grezsa és Szigeti is tisztában van azzal, hogy „Vásárhely nem annyira irodalma, mint képzőművészete, néprajza révén vált a magyar szellemi élet jelentős tényezőjévé” (Grezsa, 15.), mégis elkerülhetetlen a város irodalomtörténeti ívének megrajzolása, a helyi értékek minél teljesebb számbavétele. Az irodalomra nem jellemző az a folyamatosság, ami a képzőművészetet végig meghatározta, itt inkább az „emelkedés és visszaesés” időszakairól beszélhetünk. Voltak ugyan virágzó, felfelé ívelő periódusok a helyi irodalom történetében, de ezek csupán néhány pillanatig tartottak, s a vásárhelyiség inkább a kívülállóknak tapasztalataiban és műveiben hagyott markánsabb nyomot, vagyis inkább a városban elidőző írók, költők műveiben tükröződött vissza. Ugyanakkor „ha egy-egy pillanatra úgy is tűnt, hogy a vásárhelyi irodalom – a két világháború közt az itt tartózkodó József Attila szellemi kisugárzása révén, a negyvenes években az *Égető Esztert* író Németh László munkássága nyomán – túlszárnyalhatja a társművészetek teljesítményét, Vásárhely irodalmi szerepe mégse mérhető a *Holnapnak* otthont adó Nagyváradéhoz, Oláh Gábor és Gulyás Pál Debrecenéhez vagy akár a Tömörkény–Móra–Juhász Gyula

fémjelezte Szegedéhez.” (uo.) Mindez sajnálatos módon az utóbbi években, évtizedekben mit sem változott, s ennek okát csak részben kereshetjük a magyar irodalom centralizációjában.

Ennek ellenére Hódmezővásárhely irodalmának jó néhány nagy pillanatát tartjuk számon. A fellendülés a XIX. és XX. század fordulóján vált érzékelhetővé. Az irodalmi élet egyik központja a gimnázium volt, míg másik bölcsője a Vásárhelyen is megerősödő hírlapirodalom lett. Az átrendeződő helyi irodalmat ekkor már áthatja a modern gondolkodás és a formai megújulás igénye, amely termékenyen ötvöződik a népi hagyományokkal. Ennek lenyomata Gonda József nagy vállalkozása, *A Jövendő* című művészeti és kritikai folyóirat, amely 1910-ben indult, ám csupán három évfolyamot élt meg. „A lap világnézeti és esztétikai iránya a *Huszadik Századdal* és a *Nyugattal*, a polgári radikalizmus ideológiai-ajálával és a modern irodalommal tart rokonságot. Munkatársai közt találjuk Adyt, Bíró Lajost, Hatvanyt, Ormos Edét, Révész Bélát, rajtuk kívül még Kosztolányi, Babits, Kaffka, Gellért és Karinthy verseit, Móricz novelláit is közli.” (Greza, 19.) Szigeti idézi Ady Párizsban keletkezett levelét, melyben üdvözli a folyóirat indulását. Idézzünk egy gondolatot belőle: „Hát addig csúfolták »paraszt Páris«-nak Hódmezővásárhelyt a budapesti skriblerék, hogy a »paraszt Páris« hirtelen beszéltetni kezd magáról, mint a magyar intellektuális forradalom új sánchelye.” (Szigeti, 58.)

Gondához hasonlóan vezető szerepet töltött be a város szellemi életében Galyasi Miklós, akinek alakjában, munkásságában összekapcsolódott a paraszti tradíció és a franciás műveltség. Kinizsi utcai legényszobája, a „Műverem” „a haladó írók, művészek, tudósok egyik hatékony vidéki irodalmi szalonjává avansált”, „az élő magyar művészettörténet egy szelet Montparnasse-a lett, ahol az egyedüli fokmérőnek a tehetség számított.” (Szigeti, 74.) Galyasi egyik alapítója volt az 1934-ben megalakult Tornyai Társaságnak, később, 1946-tól Tárkány Szűcs Ernővel együtt szerkesztik a Társaság folyóiratát, a *Puszták Népet*. A lap „profilja nem szűkült be, nemcsak irodalommal, hanem általában »alföldtudománnyal« foglalkozott. Rovataiban megjelent a jogi néprajz, a zenefolklor, a néprnyelvkutatás, a régészet, az etnográfia, a várostervezés, a településföldrajz, a mezőgazdaságtan és a pedagógia is. (...) A kritika a *Puszták Népet* a Sorsunkkal és a Magyarokkal egy sorban emlegette, de színvonala mellett irányának bizonyos konzervativizmusát is bírálta.” (Greza, 30.)

A helyben, helyi alkotók által létrehozott műveknél azonban jóval nagyobb jelentőséggel bír a város szellemiségének az a visszfénye, amely az itt megforduló, hosszabb-rövidebb ideig otthonra, menedékre találó klasszikus alkotók műveiben tükröződik vissza. Vásárhely irodalomtörténetének legjelentősebb évtizede Németh László jelenlétével (1945–53) kapcsolódik össze. Érthető módon Greza Ferenc erről a termékeny egymásra találásról szól könyvében legrészletesebben, hiszen korábban külön monográfiában dolgozta fel az író vásárhelyi korszakát. „Az 1945 utáni vásárhelyi irodalom, habár folytatása a két világháború közti helyi irodalom hagyományainak, a megkülönböztető jelleg, az elkülönítő sajátosság, a colueur locale megragadása helyett inkább a tipikus megragadására törekszik, tájjellege szűnőben van. Oly átfogó, sokoldalú, a teljességet kifejező képet, mint a korábbi korszakok, a városról nem alkot. E feladatot az egy időre Vásárhelyen megtelepedő nagy magyar író, Németh László végzi el helyette – az *Égető Eszter* megírásával.” (Greza, 32.) Greza kimutatja, hogyan épült be az író regényvilágába a vásárhelyi élményanyag,

Hangsúlyozza, hogy a vásárhelyi korszak kiemelkedő jelentőséggel bír az életmű alakulása szempontjából. „Ekkor történik meg Németh László gondolkodásában »az elemek végső elrendeződése«. Ha a tanulmányírónak a *Tanú*, a szépírónak az »óraadók királysága a fénykora«. Legjobb drámái és regényei – a *Husz* és a *Széchenyi*, az *Iszony* és az *Égető Eszter* – Vásárhelyen keletkeznek. Az írói korszak nagy vívmánya a történelmi dráma és a társadalom életét élő és alakító regényhős. A kísérletező író-pedagógus műhelyében szembesül az utópiateremtő hajlam a növekedő realitásérzékkel. Ebből a feszültségből születik a tanügy rendezésének terve s az írói pálya természettudományos (»biológiai«) realizmusa.” (Grezsa, 26.) Grezsa emellett szépen vázolja fel azt a városképet, amelyet irodalmunk ide látogató vagy a szomszédos Szegedhez kötődő klasszikusai (Juhász Gyula, Móra Ferenc, Nagy Lajos) formálnak meg, valamint számba veszi a népi írók Vásárhellyel kapcsolatos reflexióit.

Szigeti mellőzi könyvében Németh vásárhelyi szerepét, inkább József Attila hódmezővásárhelyi kötődéseit tárgyalja részletesebben. A téma régóta foglalkoztatja, hiszen már 1972-ben a *Csongrád megyei Könyvtáros* közreadta *József Attila és Hódmezővásárhely* című, nyolcvanhárom tételből álló bibliográfiáját, míg 1977-ben napvilágot látott összegző tanulmánya, *József Attila Hódmezővásárhelyen* címmel. Jelen írásában újabb kutatási eredményekkel próbálja gazdagítani a korábbi közléseket. Pontosít néhány tisztázatlan filológiai problémát, miközben rámutat: „Mindaddig nagyobb súlyt fektettek az életrajz vásárhelyi adatainak tisztázására, mint a helyi színezetet is felmutató művek vizsgálatára.” (Szigeti, 96.) Tudjuk, hogy a költő gyakran találta meg a nyugodt munka feltételeit sógora, Makai Ödön házában. „Ha összeadjuk az 1928 és 1935 közt Vásárhelyen töltött heteket, hónapokat, féléveket, az itt töltött idő fölér a makói évek terjedelmével, meghaladja a szegedi tartózkodását.” (Grezsa, 21.) A városban írja meg Fábrián Dániellel közösen a Bartha Miklós Társaság *Ki a faluba!* című röpiratát, Babitsról szóló tanulmányát, itt keletkezett az *Eszmélet* két strófája, az itteni élmények tükröződnek vissza a *Téli éjszaka* egyes részleteiben. Emellett olyan József Attila-költemények keletkezése kapcsolható Hódmezővásárhelyhez, mint a *Szappanosvíz*, a *Dörmögő*, az *Esik*, a *Nyár* vagy a *Regösének*. A költő többször megjelent a „Műverem” asztaltársaságában, később a Tornyai Társaság is tagjává választotta. Szigeti ezzel kapcsolatban arra emlékeztet, hogy „hiba lenne a Társaság bizonyos értelemben vett provincializmusa, konzervativizmusa és a költő előrettekintő, modern életszemlélete közé egyenlőségjelet tenni”, fel kell figyelniük a szemléletbeli különbségekre is. (Szigeti, 95.) Mindezek mellett azt is világosan látnunk kell, hogy ez a város „József Attila számára nem adott új lendületet, viszont nem is vált a versíró számára a vesztglés színhelyévé”. (Szigeti, 86.) „Ha művei keletkezéstörténetét vizsgáljuk, joggal mondhatjuk, hogy bizony csak nagyon áttételesen, közvetetten mutatható ki a couleur locale, a helyi élményanyag.” (Szigeti, 89.)

Mindkét szerző említi Arany János és Mikszáth Kálmán vásárhelyi kapcsolódásait. Grezsa véletlenül tekinti, hogy Arany *Rásüt az esthajnal...* kezdetű versének színtere éppen Hódmezővásárhely, Szigeti láthatóan nem ért egyet ezzel a megállapítással. Mikszáth néhány anekdotája a szegedi évek alatt Vásárhellyel kapcsolatban született. A *parasztok* című elbeszélésében például a Nagy András János-kút létrejöttének történetét örökítette meg.

Szigeti részletesebben, Grezsa rövidebben szól Bibó Lajosról és Pákozdy Ferencről. Bibó „életműve átmenetet alkot a századvég anekdotikus népiessége, valamint Móricz és a népi írók komor, szociális látásmódja között, s legjobb novelláiban, *Juss* című drámájában a paraszti sors Tornyaiék piktúrájára emlékeztető tragikumát fogalmazza meg”. (Grezsa, 20.) Ugyancsak a népi írók vonzásában indult Kárász József, akinek Szigeti külön tanulmányt szentel.

Szigeti a nagyobb, részletesebb pályaképek híve, és egy-egy író, költő műveinek ismertetésekor nem elégszik meg a szűzsé összefoglalásával, hanem gyakran rövid elemzéseket is ad. Tanulmánykötete viszont Kárász József portréjával véget ér, nem jut el a mai alkotók bemutatásáig. Grezsa rövidebb, a lényegre szorító, vázlatos portrékat közöl, és – még ha felsorolás szintjén is, de – eljut a helyi irodalom legújabb fejleményeinek feltérképezéséig. A vásárhelyi vagy vásárhelyi kötődésű szerzők között megemlíti Ördögh Szilvesztert, Papp Lajost, Fenyvesi Félix Lajost, akit Vas István mutatott be az *Élet és Irodalomban*, Tamási Istvánt, Gulay Istvánt, valamint Szentí Tíbort. Grezsa 1987-ben zárta le kéziratát, így nyilvánvalóan nem kerülhetett bele az 1990 utáni irodalom ismertetése. A Szigeti-könyv esetében viszont hiányolom a város rendszerváltás utáni irodalmának legalább vázlatos, kronologikus áttekintését. Noha a mögöttünk hagyott másfél évtized vásárhelyi irodalma meglehetősen szegényesnek mondható, mégis igen nagy szükség lenne számba venni maradandó értékeit.

A két könyv kitűnően egészíti ki egymást, a régóta hiányzó, összefoglaló igényű munka született meg Grezsa, majd Szigeti tollából. Mindketten kitűnően ötvözik a közérthető és a tudományos igényű feldolgozásmódot, s így munkáik minél szélesebb olvasóközönséghez juthatnak el. Az *Irodalom Vásárhelyen, Vásárhely az irodalomban*, illetve a *Hódmezővásárhely irodalomtörténeti emlékei* című kiadványokat haszonnal forgathatják a szakemberek, tanárok, tanulók és a helyi irodalom alakulása iránt behatóbban érdeklődő olvasók egyaránt.